

ARTICLES

Feudalisme a França i Espanya en els segles XVI a XVIII: alguns aspectes, per Núria Sales.

No esperéssiu pas una conferència convenientment estructurada, amb introducció, desenvolupament i conclusió. Ni res que abasti la problemàtica essencial o sistemàtica de la qüestió. Aquí dono simplement un cop d'ull a un parell de problemes amb que m'he trobat tot preparant el meu llibre "SENYORS BANDOLERS, MIQUELETS I BOTIFLERS. Estudis sobre la Catalunya dels segles XVI al XVIII"(1). Entre els problemes evocats, no hi haurà el conceptual: res d'allò de si, parlant dels segles XVI-XVIII, val més dir "règim senyorial" que "règim feudal", "societat feudal" o "feudalisme". No rebatré l'opinió de Goubert (entre altres), segons el qual el sentit de mots com *feudal* utilitzat segons ell a tort i a dret en el segle XVI i XVII, és embolicadíssim aleshores, en contrast amb una edat mitjana en què hauria estat d'una claretat -i suposada univocitat- diàfana. Però sí que voldria dir que en el segle XVIII, com en el XVI, la gent parlava indistintament de drets *feudals* y de drets *senyoriaus* com a sinònims; que l'homenatge per causa de feu, l'homenatge feudal, és degut i jurat a França fins a la vetlla de la Revolució Francesa; que investitures feudals n'hi ha a la Catalunya espanyola fins a la dècada de 1820 (i els amics Borja de Riquer i Dr. Pons i Guri me'n donen exemples concrets, i se'n troben en els registres de *Batlhia* de l'Arxiu de la Corona d'Aragó). A França, els Cahiers de doléances de 1789 parlen de *fiefs* y de *tenures*, de *francs fiefs* i de *retraits féodaux*, de *feudataires* i de *feudistes*. Fullejava fa poc

el Cahier de Doléances du Tiers Etat de 1789, del Pays et Juge-rie de Rivière Verdun, circumscripció territorial amb representació en els Estats Generals i que ja en sí mateixa era una monstruositat feudal constituïda per un parell de dotzena d'enclavaments escampats enmig de territoris d'altres senyors, entre el riu Tarn i la frontera pirinenca: 51 comuns d'aquest "pays et judgerie de Rivière Verdun" reclamen la supressió de "dimes féodales insolites", 7 reclamen la supressió del "retrait féodal", 14 reclamen la supressió del "franc fief", d'altres reclamen la supressió dels drets de "queste et feux" -sobrevivències del servatge medieval-, 21 reclamen l'abolition des droits féodaux en general sense pre-cisar quins, etc.

A la vetlla de la Revolució, una ciutat com Tolosa compta amb més d'una dotzena de feudistes; províncies hi havia, com el Delfinat, on el cerimonial i paraules de l'homenatge feudal, eren idèntics en el segle XVIII que en el segle XI (segons G. Chianéa).

Potser alguns s'estranyin que digui "aspectes del feudalisme en els segles XVI-XVIII" enlloc de "sobrevivències del feudalisme". Cert, poc devia tenir en comú un "seigneur haut-justicier" francès del regnat de Lluís XV o XVI amb feudals del segle XII de qui, sovint, ni tan sols descendia. De no-nobles que compressin feus, n'hi havia hagut des de feia segles, i si més no des del XIII. Però quan ens trobem que en un territori com els comtats de Rosselló i Cerdanya sembla que hi havia potser mitja dotzena de senyors amb dret explícit i documentat d'alta justícia a l'edat mitjana, i n'hi trobem dues dotzenes per capbaix en el XVI; o que a Bretanya n'hi havia potser cent o dos-cents (no se sap gaire) a l'època ducal, i n'hi havia mil o mil-cinc-cents en el regnat de Lluís XIV (sí, mil "seigneurs haut-justiciers" amb les seves justices vertes -arbres- o justices seches -forques- d'on penjar els condemnats, sense comptar prop de quatre mil tribunals senyoriais inferiors diversos); quan veiem que a les colònies franceses del segle XVII i XVIII les formes jurídiques d'apropiació de terres són variants del "fief roturier" (l'habitation antillaise); quan veiem que en els processos contra els cons

piradors de 1675 els jutges distingeixen entre *feudataris* del rei i simples *súbdits*, per dictaminar si el crim comès era de fello-
nia o de lesa majestat (menys greu aquesta que aquella); quan
veiem que en el regne del més absolut dels reis dits absoluts
hi ha pel capbaix 200 altes justícies novament "usurpades" per
senyors bretons (els pares o avis dels quals gaudien només de
baixa justícia); quan veiem que a Catalunya, a Normandia i al-
tres països el nombre de famílies nobles *dobla* entre el segle XV
i principis del XVII; quan a la corona de Castella trobem que la dismi-
nuició de focs reials en favor dels senyoriais en només dos anys,
de 1583 a 1585, és de més del 10% (868.306 a 771.999, segons un
memorial de 1623 citat per Noel Salomon), i la "senyorialitza-
ció de la terra", observada per Domínguez Ortiz i altres, s'acce-
lera encara més a partir de 1600, i la corona hi "ven" els vas-
salls de mil en mil i de cinc mil en cinc mil (de 6.000 a 10.000
maravedís cada vassall); quan trobem que a molts llocs de Fran-
ça el monopoli senyorial de caça i pesca remunta al segle XVI
(caldria, és clar, distingir entre novetat eventual del monopoli,
i novetat de la seva codificació escrita), i que, segons
sembla, és en el segle XVI que s'acaba d'imposar totalment la pa-
trimonialitat dels feus (cf. Denis de Salvaing); quan trobem en
fi que la màxima aspiració econòmica-social a tot arreu eren tí-
tols de noblesa i senyories, em costa molt d'utilitzar l'expres-
sió "supervivència". Perque "supervivència" implica un fet resi-
dual, unes darreres espurnes, i no pas tot això. Es pot parlar
de "transformacions del feudalisme" (i recordo la bonica frase
d'en Josep Fontana sobre la "capacitat camaleònica de metamòrfo-
si del feudalisme") però el mot "supervivència" no fa al cas.
Un cop fetes aquestes reserves, no tinc el menor inconvenient
en parlar de "règim senyorial" enlloc de "feudal", a condició
de tenir ben present, com Boutruche, que "*la seigneurie est née
avant la féodalité, elle l'a survécue*"; a condició de no veure en el
"feudalisme medieval pur" (vulgui dir això el que vulgui dir)
més que una fase d'un règim senyorial definit de tota altra ma-
nera que com una "supervivència" del tal feudalisme. Sigui com
sigui, la solemne declaració del 21 de desembre de 1792, "*la féo-
dalité est abolie*"; diu això mateix, "*feodalité*" i no pas "*regime*

seigneurial ".

Voldria plantejar aquí els meus dubtes sobre la visió de la Revolució Francesa com a implantadora de la propietat absoluta, exclusiva -l'anomenada "propietat burgesa"- en oposició a la "propietat feudal" suposadament compartida, i en detriment, per exemple, dels comunals. Lluny d'oposar-se als tals comunals, la Revolució va ser un frè momentani a l'expropiació d'aquests per part dels senyors, expropiació documentalment constatada des del XVI (cosa que no vol dir que comencés en el XVI) i accelerada en el XVIII, segons sembla. Pel què fa a la propietat no-exclusiva a França abans de mitjans del segle XIX, Anne Marie Patault en dona nombrosos i convincents exemples a "La propriété non exclusive au XIXe siècle." (Revue d'Hist. du Droit Français et Etranger, 1983). Altres treballs d'historiadors del dret, i la consulta de registres de tribunals senyorials dels segles XVII i XVIII donen una visió de la propietat "feudal" suposadament compartida a la França del segle XVIII, on nocions com les del domini útil assimilat a "propietat pagesa", apareixen ben sovint com un miratge que s'esfuma així que hom s'hi acostava. Trobem boscos que la historiografia ha descrit com a privatitzats arran de la Revolució i "comuns" abans de la Revolució, on els veïns que gosen pasturar-hi o fer-hi llenya són empresonats pel senyor (quan no són marcats al roig, o se'ls tallen orelles, o se'ls envia a galeres, com en casos de 1514 registrats pel vescomte d'Avenel). Com interpretar l'apropiació senyorial del monopoli de caça sovint codificada a França, a datar del segle XVI, sinó com una afirmació o consolidació del domini o apropiació senyorial de boscos i landes?. A Borgonya com a Bretanya o a Catalunya, es multipliquen des del segle XVI decisions que atribueixen als senyors el domini eminent de landes, erms, platges, camins (altres que els camins rals), pastures, comuns, aigües. Domini que originàriament -si més no en teoria- requeia en la Potestat sobirana, amb àmplies reserves de lliure disposició en favor del comú, com en l'Usatge "Estrades & Vies publiques":

*"Estrades e vies publiques e ayges corens e fons
vives, prats, pastures, selves, gariges e roches*

...son de la Postat, no que ayen per alou ni en domenge mas que tots temps sie empriu a tot lo poble dells..."

Interpretat sovint, en el XVI-XVIII, pels senyors en favor propi, -sigui que s'identifiquin amb la "Postat" (originàriament, el comte sobirà) sigui que defineixin com a propis del sobirà una ínfima part de tals camins i aigües (els sols camins rals i els sols rius navegables tot l'any i d'aquests darrers no deu haver-hi ni l'Ebre)-. Però és tracta de qüestions litigioses, que caldria verificar jurisdicció per jurisdicció, riu per riu, intentant esbrinar bé què és novetat en la pràctica, i què és novetat només en la codificació (norma que caldria aplicar d'altra banda a la suposada brusca feudalització del segle XI, a la suposada massificació de la remença a datar del segle XIII, etc.- *fets nous, o escrits nous?*).

En tot cas, el segle XVI és el de la recopilació escrita, i impresa i publicada, de molts "Costums". "Costums" que, contràriament a una delirant definició que sovint trobem a enciclopèdies, no constitueixen pas una "legislació que emana del poble" ni res que s'hi assembli, sinó reculls locals d'usos bàsicament feudals i que emanen del poder feudal. Són recopilacions de "Costums" d'aquests -com les bretones de 1580-, i no pas les lleis revolucionàries ni les del segle XIX, que consagren i imposen la tendència dels senyors bretons a considerar-se ells els sols propietaris -definites com a "*seigneurs fonciers*", en figures jurídiques on el pagès és definit per ells com a "colon", com una mena d'arrendatari provisional, quan tradicionalment (diran els Cahiers de Doléances pagesos de 1789) es tractava de "*fiefs roturiers*" on el roturiar, el pagès era copropietari amb el senyor. "*Le seigneur a sa rente, c'est son fonds et sa propriété, le vassal a ses droits utiles de fief servant, c'est aussi son fonds et sa propriété*", diuen aquests Cahiers de Doléances de 1789 segons els quals és a partir de finals del XVI que "*feudistes*" i "*costums*" redefeixen en favor del senyor els antics "*fiefs roturiers*"; ara re-inscrits con a *domaines congeables* amb un amo, -el senyor-, i un parcer, -el pagès-, quan legitimament, "*il y a deux propriétaires également fonciers, le domanier*

et le seigneur..."

Cal, és clar, no confondre inici de la codificació escrita amb instauració d'una institució. La mateixa reserva s'aplica a les constitucions catalanes cinc-centistes que consagren la possibilitat d'indivisió de patrimonis de "cases principals"; "*Zelant la conservació de las casas principals...*"; "*Per conservar los patrimonis statuim y ordenam... que sia licit y permès als pares que faran testament prohibir ab paraules expresses y no altrament la quarta trebellianica als fills hereus en primer lloc...*" es diu al 1585 o al 1599, per exemple. És en el segle XVI que els senyors obtenen la suspensió de velles pragmàtiques com la de 1447 que permetien que la corona readquirís llocs alienats. I això al mateix temps que per a sí mateixos obtenen la prescripció de tot lluis me reial passats 40 anys!. És en el segle XVI que els braços militar i eclesiàstic obtenen que tota mena de fruits paguin delmes (pujats a un mínim del 10% efectiu si abans eren de menys), inclús els fruits que mai no n'havien pagat abans: "*que pagassen decimas de tots los fruyts y que en la solució y prestacio de aquellas no valgués la consuetut encara que sie immemorial*". I no és fins a principis del segle XVIII que el braç reial aconseguirà la publicació íntegra dels seus dissentiments de 1553, 1585 i 1599 a aquells "*pretesos capítols de cort*" obtinguts "*a pura importunació dels estaments ecclesiastich y militar*".

És en el segle XVI que es troben milers de pagesos normands lliures fugitius dels estralls de les guerres des de la dècada del 1550, i refugiats en el Franc-Comtat i Borgonya, automàticament degradats en *mainmortables*, en semi-serfs, pel fet d'haver acceptat terres servils en masoveria, mitgeria o parceria. I, segons Marc Bloch, "*A partir de la seconde moitié du XVe siècle, les seigneurs, de plus en plus attachés au maintien de leurs droits, de ceux notamment que -telle la mainmorte- leur promettaient des gains de terre, cessèrent de considerer avec sympathie les manumissions. Les villages qui n'avaient pas encore pu acquérir leur liberté l'obtinrent de plus en plus difficilement. Ça et là des îlots de servage subsistèrent jusqu'à la Revolution...*"

No es tracta de desmesurar les coses i donar la impressió que el segle XVI fos una època més feudal que el XII, o que

la França del XVI-XVIII fos una terra de servitud ni més ni menys que les de l'est de l'Elba!. D'altra banda, en matèria d'existència o no existència del servatge, hi ha el problema de què AQUESTA NOCIÓ SUPOSADAMENT ÚNICA ÉS DEFINIDA DE MANERA DIFERENT SEGONS ELS PAÏSOS: així a França tot pagès que degui alguna prestació en treball al seu senyor o alguna quístia o capitació -prestacions i tributs que els nostres pagesos definits com a "lliures i quasi propietaris dels seus masos" devien encara a principis del XIX-pot ser identificat com a *mainmortable*.

En això del servatge i semi-servatge, passa sovint que la historiografia tradicional el definia com a terrible en altres terres, com a suau o inexistent en les pròpies. "*El campesino castellano hizo su entrada en la edad moderna con la cabeza alta, libre de la mácula y estigma de la servitud*", ens diuen historiadors castellans pels quals els homes de behetría no eren serfs, els "*collazos*" no eren serfs: pero tal "lliure pagès" castellà hauria estat definit com a serf o semiserf a França, pel fét de deure *luc*tuoses i tragins. "*La France, mère de liberté, ne permet aucuns esclaves*" proclamava Paul Guyenne el 1571, els mateixos anys que milers de normands esdevenien *mainmortables* pel sol fet de la seva trasplantació a terres de *mainmorte*: bé és cert que els serfs són serfs (és a dir, entre altres coses, persones jurídiques) i no pas esclaus. A Borgonya, el capítol "Des *Mainmortes*" dels "*Costums*" comencen proclamant "*Au duché de Bourgogne n'a nuls hommes serfs de corps*" pero continúa oposant el *sujet de mainmorte* (definit com a "*taillables haut & bas, corbeables à volonté, justiciables en toute justice*" que no poden fer testament sense consentiment del senyor, li han de demanar autorització i pagar drets de *formariage* si es casen amb algú d'altra jurisdicció, etc.) a l'*homme franc*, etc. (ed. G. Davot, 1751).

Però la palma, pel què fa a minimitzar o escamotejar la condició dels serfs en el propi país, se l'enduen potser historiadors hongaresos com Eszlary que, tot i reconèixer que els serfs hongaresos rebien força bastonades, devien jовades i tragins de fins a cinc dies per setmana, tenien prohibit dur botes, pantalons, abrics i capes de llana i fins i tot camises cosides,

etc., acaba dient en conclusió *"entre les serfs et les nobles hongrois non seulement la lutte de classes n'existait pas mais entre ces deux classes les oppositions d'intérêt mêmes étaient assez rares"*

Que jo sàpiga, hi ha només una categoria d'historiadors que lluny de minimitzar la condició dels serfs del propi país, l'exagera o més ben dit, VEU PROBABLEMENT MÉS SERFS DELS QUE DE VIA HAVER-HI. Em refereixo als historiadors aragonesos que continuen repetint el tòpic del "dret absolut de vida i mort, sense judici, dels senyors aragonesos sobre els seus vassalls". No repetiré el que ja dic a "FINS A QUAN POGUEREN ELS SENYORS ALT-JUSTICIERS CONDEMNAR A MORT?" a L'Avenc, febrer 1985, pel què fa a confusió entre vassalls i serfs, entre drets generals i crims particulars, etc. Però, pel que fa a la creença que els poders de justícia aparentment omnímodes dels senyors aragonesos sobre els seus serfs fos una peculiaritat aragonesa, no puc estar-me d'evocar aquest "Costum" del Beauvaisis, del s. XIII:

"Leurs sires puet prendre quanqu'ils ont et a mort et vie et les cors teniren prison toutes les fois qu'il li plect soit a tort soit a droit qu'il n'en est tenus a respondre fors a Dieu"

i aquest de l'English Pale a la Irlanda del segle XIV, reproduït per Robin France -1982-:

"You shall not finde any other lawe betwixt lord and tennte but the verie will and pleasure of the lord"

Deixant l'encara inextricable problema de quina era la condició sòcio-jurídica de les diferents menes de vassalls de senyors aragonesos als segles XVI-XVIII, ¿què pensar, pel que fa a altres terres d'Espanya, del tast servil de textos com els reproduïts per Guilarte, referents a vassalls de monestirs gal·lecs del segle XVI?:

"La renta destes vassallos y quasi todos los demas que en este Reyno (de Galicia) tienen frayles y monjas es muy poco porque el mayor interese quel señor lleva de los vasallos por razon de vassallaje es la luatiosa que dizen y es que muriendo el vassallo o su mujer lleva el señor el mejor buey o vaca que

tiene y el vestido mejor..."

"Son obligados por razon de vassallaje cada uno a trabajar en la hacienda del señor un dia sin que les pague jornal..."

"...Estos vassallos subiran a valer sobre los siete mil maravedis hasta los diez mil maravedis (cada uno)..."

"Aqui junto hay otro coto de las monjas de Balbis de Santiago. Son dominicas. Habrá en él hasta veinticinco vassallos. Valdrá cada vassallo con la jurisdicción y renta hasta ocho mill maravedís."

"A dos leguas de Betanzos hay un monasterio de frayles bernardos que dizen Monfero. Tiene jurisdicción y hasta doscientos cinquenta vassallos... Dizen que no vale mas cada vassallo destes que seis mill maravedís..."

Cert, es tracta de calcular el valor de cada *lloc* senyorial i no pas de vendre els vassalls d'un a un a l'encant, com si fossin esclaus. Però el cas és que la luctuosa i les prestacions degudes pels "lliures pagesos" gallecs d'aquests documents haurien definit a qui els devia com a *mainmortables* en terres del rei de França. I que els *mainmortables* de 1789 definien la pròpia condició com una "*affreuse macule qui les flétrissait depuis des siècles*" i que impedia per exemple que la població franca o lliure de pobles veïns volgués casar-s'hi. ¿I què és la *quístia* que 86 pobles del marquesat de Pallars devien al duc de Medinaceli encara a principis del segle XIX sino una capitació comparable a la *questa* o *queste* dels *questaus* biarnesos considerats serfs? Sense parlar dels tragins, jovades, somades i altres prestacions en treball que devien tants dels nostres "lliures pagesos quasi-propietaris del mas" i que a França haurien automàticament catalogat a qui els devia com a gent d'estatut servil o semiservil! Es, en tot cas, el problema de la noció suposadament única, però que segons els països correspon a definicions diferents, que cal plantejar.

Voldria concloure subratllant l'urgent necessitat d'investigacions puntuals entorn a la consolidació que *sembla* produir-se del règim feudal a Catalunya després de la sentència de Guadalupe,

com les ja fetes, admirablement, per Eva Serra. Caldria multiplicar monografies sobre patrimonis senyorials concrets com la d'Eva Serra sobre els Sentmenat. Monografies on a partir de dades comprovades (deduïdes no sols de "privilegis" i pactes que podien reproduir ritualment fórmules potser buidades de sentit, sinó de processos, comptes, protestes davant notari, etc.) es pogués deduir a quí s'atribueix plenament la disposició de boscos i comuns; quines són les prestacions i drets exigits i obtinguts, etc. I això de manera comparativa, dècades abans i dècades després de l'anomenada Guerra dels Remences (guerra de la qual, com Eva Serra subratlla, no eren pas només remences -sinó anti-senyorials, antifeudals en general- les revindicacions, com no ho eren pas tampoc majoritàriament els sublevats). El Dr. Pons i Gurí em deia fa pocs dies que en plè segle XVIII continuava havent-hi poblacions que jurídicament eren remences: vet aquí una qüestió apassionant que valdria la pena aclarir! ¿Es tracta de documentació set-centista que reproduïx fórmules repetides de segle en segle encara que haguessin perdut sentit?. ¿Es tracta de poblacions que, no havent pagat els seixanta sous -i multes per cap- de la Sentència de Guadalupe, es quedaren efectivament sense redimir, volgués dir això el que volgués dir?

Sols multiplicant monografies puntuals i confrontacions de fonts diversificades -indispensables pel coneixement de l'evolució jurídic-social de la condició de les persones, de les relacions entre senyors i vassalls- podríem treure'n l'entrellat!. Ara per ara, abunden més monografies economicistes farcides de xifres i gràfiques sobre evolucions de rendes i preus d'una banda, i especulacions sobre la místico-mítica divisió trinitària de la societat tan cara a G. DUBY i R. Mousnier com als juristes del segle XVII ("Oratores, bellatores, laboratores", identificats respectivament als braços eclesiàstic, militar i reial). Societat trinitària ben diferent de la definida per Phillipe de Beaumanoir en els seus Comentaris als "Costums" del Beauvaisis: *"gentius homines, francs homines de poosté et li tiers està si est des sers"*. De senyors de vassalls, serfs, semi-serfs, *mainmortables* i pagesos lliures, res, o ben poca cosa, en aquests tractats eminent-

ment metafísico-estructuralistes amb referències ocasionals o freqüents a la mitologia indoeuropea. Ni tampoc, en monografies sobre la "propietat noble" y la "propietat no-noble" (catalogació particularment estèril) a tal o tal província en el segle XVI on ni *serfs* ni *senyors* no apareixen tampoc ni en palla ni en pols. ¿I què pensar de monografies sobre el Lenguadoc d'antic règim on trobem estratificacions socials com les següents: "cadres", "agriculteurs independants", "ouvriers", etc. ni més ni menys que si es tractés de l'any 1984!

Molts altres "aspectes feudals" dels segles XVI i XVII es podrien evocar. Deixo per una altra vegada el parlar dels aspectes feudals del recrutament militar d'aleshores. Però no sen se recordar que encara l'any 1639 i el 1640, el virrei de Catalunya mobilitza feudalment la noblesa i fa proclames especificant que "té deliberat eixir molt prest en campanya assistit dels feudataris de Sa Magestat", i que a les mateixes guerres, en el bàndol contrari, l'any 1637 la defensa francesa de Leucata s'organitza en virtut de l'obligació feudal dels barons laics i eclesiàstics; el bisbe d'Albi arriba al front de 50 feudataris seus; el de Montpeller al front de 400 homes; el de Beziers al front de 200 al costat del marquès d'Ambres que en duu 200. I el crit de guerra dels vassalls del comte de Santa Coloma que aquest mobilitza a la dècada del 1620 per campanyes a Italia, és "Visca Santa Coloma!" o "Santa Coloma!" a seques. I que si durant la Guerra dels Segadors l'abat de Ripoll forneix 25 soldats a la Generalitat o el de Poblet en forneix molts més a Felip IV, si els canonges de la Seu tant sovint s'armen d'arcabussos i munten guardies, o si els canonges de Vic l'any 1649 organitzen companyies amb un canonge com a capità, beneficiats de la catedral com a alferessos i il·licenciats en teologia com a caps d'esquadra, o si monjos de Poblet passen revista d'armes als seus vassalls a principis del XVI com a principis del XVIII, no és perquè es tractés de canonges o frares especialment bel·licosos sinó en tant que senyors feudals, obligats a fornir tropa i recursos en cas de guerra com tots els feudals...

NOTES. -

- (1). SALES, Núria: "Senyors bandolers, miquelets i botiflers. Estudis sobre la Catalunya del s. XVI al XVIII". Ed. Empúries, Barcelona, novembre 1984.

(Aquest article és la reproducció d'una de les conferències que dictà Núria SALES en el Seminari d'Història Moderna de la U.A.B. el mes d'octubre de 1984.)

